

โครงการฟื้นฟูระบบนิเวศน์เกษตรและความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในระบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม: พื้นที่นำร่อง จังหวัดสุพรรณบุรี

ในอดีตที่ผ่านมา ชาวนาในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีจะทำนาในระบบธรรมชาติ ใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เก็บและคัดเลือกมาปลูก ผลผลิตที่ได้จะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน รวมทั้งแลกเปลี่ยนข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น ข้าวจึงมีฐานะเป็นศูนย์รวมทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตของชุมชน อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๒๒ การปฏิบัติพื้นที่ทำการเกษตรขนาดใหญ่ทำให้ชาวนาเข้าถึงน้ำเพื่อการเกษตรได้มากขึ้น มีการปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าว จากข้าวพื้นบ้านมาเป็นข้าวลูกผสมที่ให้ผลผลิตดี การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตดังกล่าวส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งพันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้หายไปภายในช่วงเวลา ๓๐ ปี ที่ผ่านมา นอกจากนี้ การปลูกพันธุ์ข้าวลูกผสมส่งผลให้เกษตรกรมีต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นทุกปี จากค่าใช้จ่ายในการซื้อพันธุ์ข้าว ปุ๋ย และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช โดยมีต้นทุนเฉลี่ยอยู่ที่ ๖,๖๗๓ บาท ต่อไร่ (ข้อมูล พ.ศ. ๒๕๕๖ – ๒๕๕๗) โดยไม่รวมค่าเช่านา ในขณะที่ราคาข้าวเปลือกในปัจจุบันอยู่ที่ ๖,๘๐๐ – ๗,๒๐๐ บาทต่อตัน เกษตรกรจะไม่สามารถอยู่ได้ และจะประสบปัญหาหนี้สินเพิ่มขึ้น ในขณะที่ความต้องการรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลให้ชาวนาขยายพื้นที่ทำการเกษตรโดยเริ่มบุกเบิกพื้นที่สาธารณะมากขึ้น

ในช่วงเดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๗ มูลนิธิข้าวขวัญ ได้เปิดเวทีพูดคุยกับกลุ่มแกนนำตัวแทนของเกษตรกรถึงปัญหาที่เกษตรกรประสบ ในพื้นที่ทั้ง ๔ อำเภอ ได้แก่ อ.เมือง อ.ศรีประจันต์ อ.เดิมบางนางบวช และ อ.อุทุมพร เพื่อให้ความรู้พิษภัยของสารเคมีทางการเกษตร และแนวทางในการ ลด ละ เลิก ในการใช้สารเคมี ตลอดจนร่วมกันคิดหาทางออกในการทำอย่างยั่งยืน การร่วมกันฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืช และสัตว์ให้กลับคืนมา ผลของการพูดคุยดังกล่าวเกษตรกรมีความคาดหวังและความต้องการในหลายด้าน เช่น ความต้องการพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีคุณภาพดี รสชาติดี ผลผลิตดี (เป็นพันธุ์ดั้งเดิมของจังหวัดสุพรรณบุรี) มีความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ มีความหลากหลายทางธรรมชาติมากยิ่งขึ้น กุ้ง หอย ปู ปลา พืชอาหาร และฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ให้กับไร่นาได้ เผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ และมีตลาดสีเขียวเพื่อกระจายผลผลิต อย่างไรก็ตาม จากการที่เกษตรกรละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิม และได้รับความรู้อย่างไม่ค่อยถูกต้องและไม่ต่อเนื่องมากนัก ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ ไม่เชื่อในเรื่องการทำนาอินทรีย์ หรือนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการเกษตรที่ต้องพึ่งพิงสารเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์จึงต้องเสริมความรู้ที่ถูกต้องให้กับเกษตรกรควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบการเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

หลังจากทราบปัญหาที่เกษตรกรกำลังประสบอยู่ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ มูลนิธิข้าวขวัญ ได้จัดทำโครงการฟื้นฟูระบบนิเวศน์เกษตรและความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในระบบเกษตรอินทรีย์ ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม : พื้นที่นำร่อง จังหวัดสุพรรณบุรี เสนอต่อกองทุนสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการกองทุนสิ่งแวดล้อมได้ มีมติอนุมัติจัดสรรเงินอุดหนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมให้แก่มูลนิธิข้าวขวัญ ในการประชุมครั้งที่ ๕/๒๕๕๘ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๘ วงเงิน ๔,๘๘๘,๗๐๐ บาท โดยระยะเวลาดำเนินการ ๑ ปี ๖ เดือน (กันยายน ๒๕๕๘ –

กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐) พื้นที่ดำเนินโครงการ คือ อำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอศรีประจันต์ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี และอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑) เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ให้เกษตรกรในการฟื้นฟูระบบนิเวศน์เกษตรและความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ให้เหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกร

๒) เพื่อส่งเสริมให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีภาคประชาชนและภาครัฐในการปกป้องพันธุ์กรรมข้าว และพัฒนาระบบเกษตรที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะ และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

๓) เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง ในการกำหนดยุทธศาสตร์และแผนแม่บทของชุมชนในการปกป้องพันธุ์กรรมข้าว ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

โครงการนี้มีแผนการดำเนินงาน ๓ แผน ได้แก่

แผนงานที่ ๑ พัฒนาองค์ความรู้ให้เกษตรกรในการฟื้นฟูระบบนิเวศเกษตรและความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ปรับปรุงให้เหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกรภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสภาวะอากาศและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

แผนงานที่ ๒ ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีประชาชนและภาครัฐในการปกป้องพันธุ์กรรมข้าว และพัฒนาระบบเกษตรที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

แผนงานที่ ๓ เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็งในการกำหนดยุทธศาสตร์และแผนแม่บทในการปกป้องพันธุ์กรรมข้าว ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม อย่างยั่งยืน

ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากโครงการ เช่น

๑) มีเทคนิคการทำเกษตรอินทรีย์ ๖ รูปแบบ ได้แก่ การใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การปรับปรุงบำรุงดิน การจัดการศัตรูพืชด้วยชีววิธี การพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การลด ละ เลิก การใช้สารเคมี และการไม่เผาฟาง

๒) เกิดคณะกรรมการในการกำหนดยุทธศาสตร์แก้ไขปัญหาพันธุ์กรรมข้าวและสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วม

๓) ได้ยุทธศาสตร์การพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านและแนวทางการทำเกษตรอินทรีย์

๔) มีช่องทางการเผยแพร่องค์ความรู้ด้านการทำนาอินทรีย์ ๕ ช่องทาง

ปัจจุบัน กิจกรรมที่จัดขึ้นภายใต้โครงการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชาวนาที่สำคัญ ข้อมูลจากการสอบถามเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ พบว่า (๑) ชาวนาได้เรียนรู้วิธีการทำนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมแบบไม่ใช้สารเคมีในแปลงนาตนเอง ด้วยตนเอง รวมทั้งสามารถนำประสบการณ์ที่ได้จากการเข้าร่วมโครงการสามารถนำไปปรับใช้ในการทำนาต่อไป (ร้อยละ ๑๐๐) (๒) สภาพแวดล้อมในแปลงนามีความหลากหลายของพืชผักธรรมชาติและสัตว์เพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นแหล่งอาหารให้ชาวนามีความมั่นคงด้านอาหารเพิ่มขึ้น รวมทั้งเป็นแหล่งสร้างรายได้เสริมให้กับชาวนาอีกด้วย (ร้อยละ ๗๐) (๓) ชาวนามีความมั่นคงด้านอาหาร มีข้าวที่ปลูกเองปลอดสารเคมีไว้กินในครอบครัว (ร้อยละ ๑๐๐) (๔) ชาวนาเก็บพันธุ์ข้าวไว้ปลูกต่อ ทำให้ลดต้นทุนการซื้อเมล็ดพันธุ์ สามารถพึ่งตนเองได้ (ร้อยละ ๘๐) (๕) ชาวนามีรายได้เพิ่มขึ้นจากการสีข้าวขายเอง (ร้อยละ ๖๕) (๖) ในขณะที่

ที่เกษตรกรบางรายมีการพัฒนาต่อยอดด้วยการนำข้าวไปสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยการแปรรูปเป็นแป้งข้าว แล้วไปทำขนม (ร้อยละ ๑๐)

ซึ่งสำหรับผลกระทบด้านอื่นๆ ได้แก่ ผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคมนั้น การพัฒนา เพาะปลูกพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน และไม่ใช้สารเคมีในการผลิตนั้น ทำให้สิ่งแวดล้อมบริเวณแปลงนาดีขึ้น ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งยังช่วยรักษาความเป็นไทยและความเป็นท้องถิ่นเอาไว้ เนื่องจากพันธุ์ข้าวพื้นบ้านคือ ส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาไทยดั้งเดิม ทั้งทางด้านการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ การคัดชนิดพันธุ์ข้าว การเพาะปลูก และการดูแล นั้นเอง

เมื่อพิจารณาถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการที่สำคัญ สามารถจำแนกได้เป็น ๔ มิติ ดังนี้

๑) ผลประโยชน์ต่อเกษตรกรในโครงการ โดยเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการได้รับโอกาสในการเรียนรู้ เพื่อที่จะพัฒนาตัวเอง และครอบครัว ทั้งในด้านเกษตร พันธุกรรมพืช สิ่งแวดล้อม การได้มีโอกาสพบปะเครือข่ายเพื่อรับฟัง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในด้านต่างๆ และนำมาใช้ในการทำนาอินทรีย์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมในไร่นาตนเอง นอกจากนี้ การปลูกข้าวพื้นบ้านอินทรีย์ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมจะทำให้ครอบครัวของเกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น และมีความสุขจากการเป็นผู้ให้แทนการเป็นผู้รับเหมือนที่ผ่านมา และที่สำคัญ คือ การมีรายได้เพิ่มมากขึ้นอันเนื่องมาจากการลดต้นทุนปัจจัยการผลิต โดยการทำนาข้าวอินทรีย์พันธุ์ขาวตาเคลือบนิ่มมีผลผลิตเฉลี่ย ๖๕๐ กิโลกรัมต่อไร่ มีค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ย ๒,๑๒๐ บาท ต่อไร่ และเมื่อนำข้าวเปลือกพันธุ์ขาวตาเคลือบนิ่มไปแปรรูปขายเป็นข้าวสารจะมีราคาสูงถึง ๑๕,๐๐๐ - ๒๐,๐๐๐ บาทต่อตัน ทำให้เกษตรกรสามารถดำรงวิถีชีวิตการเป็นชาวนาอยู่ได้

๒) ผลประโยชน์ต่อชุมชน ชุมชนมีศักยภาพและสามารถพัฒนากลุ่มในชุมชนให้เกิดการเรียนรู้เชื่อมโยงระหว่างคน พันธุ์ข้าวพื้นบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติเข้าด้วยกันภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เกิดรูปแบบที่หลากหลายในการจัดการไร่นา เกิดนวัตกรรมจากการพัฒนาต่อยอดของแต่ละพื้นที่ สามารถใช้เป็นต้นแบบเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเครือข่ายและจังหวัดอื่นๆ รวมทั้งเห็นคุณค่าในเรื่องการเรียนรู้ และการรวมกลุ่มเพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นตลอดจนหาทางป้องกันแก้ไข เพื่อให้ชุมชนอยู่ได้ ไม่เป็นปัญหาและภาระให้กับสังคม

๓) ผลประโยชน์ต่อจังหวัดและสังคม เกิดเครือข่ายจากภาคีภาครัฐ และภาคีภาคประชาชน ในการร่วมกันและช่วยเหลือกันให้มีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ดี และมีความหลากหลาย สะอาด ปลอดภัย รสชาติดี และสร้างตลาดในการแปรรูปของข้าวเปลือก และการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีการนำเสนอรูปแบบ (Model) ได้ในหลายมิติ เช่น การแปรรูปเป็นแป้งข้าว การแปรรูปเป็นขนมและอาหาร สามารถเป็นต้นแบบให้กับจังหวัดอื่นๆ ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งการกระจายแนวความคิดด้านการปลูกข้าวพื้นบ้านที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

๔) ผลประโยชน์ต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คนในจังหวัดทั้งภาคีภาคประชาชน และภาครัฐ ตระหนักเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางพันธุกรรมของข้าว โดยร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟู

ทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ในขณะที่ชุมชนสามารถลดและหยุดยั้งการทำลายดิน น้ำ และบุกรุกพื้นที่สาธารณะที่เป็นป่า มาร่วมกันพัฒนาพื้นที่ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และสร้างความมั่นคงทางอาหารทางธรรมชาติให้ครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยรวม

ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการดำเนินโครงการประกอบด้วย

๑) การแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุโดยการปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าว และการเปลี่ยนระบบการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างครบวงจร

๒) การปรับระบบการผลิตในนาเป็นการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ไม่เผาฟาง ลดการใช้สารเคมีให้มากที่สุดจนถึงไม่ใช้ โดยเกษตรกรพบว่าการทำงานอินทรีย์เป็นการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินกลับคืนมา แหล่งน้ำสะอาด ส่งผลให้ผลผลิตดีขึ้น ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดีขึ้น

๓) ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม (Participatory Technology Development) และเสริมสร้างองค์ความรู้ในการทำเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ภายใต้อำนวยการ การทำงานอินทรีย์อย่างยั่งยืน

๔) การเปิดโอกาสให้องค์กรชุมชน และกลุ่มชาวนาได้เรียนรู้ และพัฒนาตนเองในกระบวนการพัฒนาอาชีพชาวนา ส่งผลให้เกษตรกรมีความเข้มแข็ง มั่นใจในองค์ความรู้ที่ตนเองมีอยู่ และสามารถนำไปพัฒนาและปฏิบัติได้จริง ตามความต้องการและสภาพพื้นที่

๕) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่าง เกษตรกร หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน และองค์กรเอกชน เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนการฟื้นฟูระบบนิเวศน์เกษตรและความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในระบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างครบวงจร

ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นโครงการฟื้นฟูระบบนิเวศน์เกษตรและความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในระบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม: พื้นที่นำร่อง จังหวัดสุพรรณบุรี จะเป็นการเปิดพื้นที่การเรียนรู้ และเป็นทางเลือกใหม่ให้กับเกษตรกรที่กำลังประสบกับปัญหาทั้งทางด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมอันเนื่องมาจากการทำนาที่ไม่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อื่นต่อไป

ภาพจากพื้นที่ดำเนินโครงการ

